

Janusz Lehmann

"Bulletin de l'Institut Royal du Patrimoine Artistique", T. XII, 1970 : [recenzja]

Ochrona Zabytków 27/3 (106), 240-242

1974

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRZEGLĄD ZAGRANICZNYCH CZASOPISM KONSERWATORSKICH *

BULLETIN DE L'INSTITUT ROYAL DU PATRIMOINE ARTISTIQUE. Bruksela. Ukazuje się raz w roku.

Tom XII (1970), 332 strony, ilustracje

W latach 1967—1970 przeprowadzono w Instytucie konserwację jednego z najbardziej interesujących relikwiarzy średniowiecznych, pochodzącego ze skarbcza kolegiaty w Huy. Przy okazji konserwacji wykonano szczegółowe badania materiałowe i techniczne, niezależnie od kwerend i studiów źródeł archiwalnych, literatury oraz analizy stylistycznej.

Sprawozdanie z przeprowadzonych prac zamieścili w swoich artykułach: R. Didier i J. Sosson, R. Didier, D. Thomas-Gorieckx oraz L. Maes i L. Maschelein-Kleiner.

R. Didier i J. P. Sosson, *Histoire (Historia)*, ss. 8—16, 4 il., str. w jęz. flamandzkim.

Historia relikwiarza opracowana na podstawie źródłowej literatury i zebranych dokumentów. Datowanie teksty pochodzące z lat 1324, 1402, 1614, 1650, 1676, 1677, 1738, 1740, 1760, 1762, 1763, 1794, 1813, 1854, 1872, 1879, 1881, 1914—1918 i 1967, zawierające opisy lub wzmianki dotyczące relikwiarza.

R. Didier, *Etude archéologique (Studium archeologiczne)*, ss. 17—54, 19 il., 2 tabl., str. w jęz. flamandzkim.

Artykuł zawiera następujące rozdziały:

Opis obiektu; wymiary relikwiarza 121×60,5×36 cm, kształt tradycyjny — sarkofagu nakrytego dwuspadowym dachem, na ścianach szczytowych figury siedzące NPMarii i Chrystusa, na ścianach bocznych po 6 niższych mieszczących siedzące figurki 12 apostołów. Wewnątrz drewniana skrzynia dębowa z relikwiami, z zewnątrz figurki i dekoracje złotnicze ze srebra, srebra złoczonego, srebra pokrytego ciemnym lakiem nazwanym *pseudoniello*, złoczonego mosiądzu i emalii, poza tym kamienie półszlachetne i szlachetne. Przeprowadzona restauracja obiektu i modyfikacje z 1763 r.; restauracja wykonana w 1763 r. wprowadziła wiele zmian w stosunku do pierwotnego stanu, mianowicie porządkowano figurki apostołów, zmieniono układ dekoracji oraz uzupełniono braki w figurkach i dekoracjach przez dopasowanie fragmentów pochodzących z innych relikwiarzy i odlanie niektórych fragmentów w mosiądzu. Szczęśliwie nie uszkodzono i nie straciło *pseudoniello*, które na większości tego typu relikwiarzy już nie istnieje.

Znakowania poszczególnych detali dekoracji i części sarkofagu relikwiarza; wykonano je różnymi cyframi i literami w zależności od okresu, w którym demontowano i montowano relikwiarz lub jego części. W połączeniu z danymi z dokumentów i literatury znakowania pozwalają prześledzić zmiany wprowadzone w czasie kolejnych napraw oraz umożliwiają odtworzenie pierwotnego układu dekoracji i figur relikwiarza.

* Stały przegląd zagranicznych czasopism konserwatorskich obejmuje 11 wydawnictw, których zestaw zamieszczono w nr. 3(62) rocznika XVI (1963) „Ochrony Zabytków”, str. 69.

Ikonografia; analiza ikonograficzna figur i płaskorzeźb pozwoliła na odtworzenie pierwotnego programu ideowego relikwiarza oraz identyfikacje postaci apostołów wraz z określeniem form nie istniejących już atrybutów.

Odtworzenie stanu pierwotnego; było możliwe jedynie poprzez prawidłowe rozmieszczenie figurek, płaskorzeźb i dekoracji złotniczych, usunięcie zbędnych dodatków wniesionych w czasie licznych napraw oraz wzmocnienie elementów splekanych i osłabionych. Nie rekonstruowano brakujących fragmentów, których zresztą było niewiele.

Styl i datowanie; obiekt skonfrontowano z podobnymi relikwiarzami kręgu reńsko-mozańskiego, a zwłaszcza relikwiarzami ze Stavelot, z Aix la Chapelle, z Kolonii, Marburga, Amay, Lierneux, Amiens i Tournai.

Pseudoniello; wykonane zostało przez lekkie poczerzenie powierzchni srebrnych figurek i dekoracji cienką warstwą siarczku miedzi i żelaza, a następnie pokrycie warstwą starannie wypolerowanego organicznego werniksu.

Wnioski; stwierdzono, że jest to pierwszy relikwiarz posiadający jeszcze formę romańską, a figurki już gotyckie i z tego względu stanowi ważny dokument historii wpływu gotyku francuskiego na złotnictwo reńsko-mozańskie.

D. Thomas-Gorieckx, *Examen, traitement et restauration (Badanie i konserwacja)*, ss. 54—75, 18 il., str. w jęz. flamandzkim.

Wykonanie konserwacji wymagało demontażu 760 detali złotniczych przymocowanych do dębowej skrzyni relikwiarza za pomocą 3000 gwoździ. Po zdemontowaniu przeprowadzono klasyfikację dekoracji według wymiarów, kształtów, materiału, techniki, znakowań i zmian wynikłych z napraw. W ramach konserwacji wykonano dezynfekcję drewna dębowego skrzyni preparatem PX-65 firmy Sadolin. Detale dekoracji złotniczych oczyszczono za pomocą roztworu wodnego detergentu „Xylon” (5%) z dodatkiem 3—5% amoniaku z wykorzystaniem ultradźwięków o częstotliwości 40 kc/sek. Prawidłowo uformowano zniekształcone figurki i dekoracje złotnicze, a pęknięcia zespolono za pomocą żywicy epoksydowej „Araldit”. Znaczniejsze ubytki wypełnione zostały odpowiednio zabarwioną mieszaniną ozokerytu (wosk ziemny), żywicy damarowej i wosku karnauba z talkiem jako wypełniaczem — na gorąco. W odniesieniu do techniki złoczenia składu stopów srebra, brązu i mosiądzu oraz ciemnego werniksu (*pseudoniello*) przeprowadzono badania szczegółowe.

L. Maes i L. Maschelein-Kleiner, *Analyse de quelques échantillons de dorure (Analiza kilku prób złoczeń)*, ss. 76—85, 3 il., 1 tabl., str. w jęz. flamandzkim.

Przeprowadzono analizy dyfraktometryczne, rentgenograficzne oraz za pomocą mikrosondy elektronicznej — figur NPMarii, Chrystusa, apostołów Barnaby i Macieja. Zbadano stop srebra w poszczególnych figurach oraz skład chemiczny ciemnego zabarwienia pod werniksem. Rentgenografię przeprowadzono za pomocą aparatu Siemens Kristalloflex SRS, lampa Cr i W, napięcie 50 kV, natężenie 40 μ A, liczniki scyncylacyj-

ne i Geigera-Müllera. Dyfraktometrię aparatem Kristalloflex, lampa Cu, napięcie 30 kV, natężenie 20 μ A, licznik proporcjonalny. Mikrosonda elektronowa AEI, 25 kV — 0,2 μ A, licznik — kryształ miki; oraz sonda Cameca, 20 kV, 0,08 μ A, kryształ PET — licznik proporcjonalny.

R. van de Walle, *Het fotoarchief van het Instituut. Een inventaris van het Belgisch kunstbesit* (Archiwum fotograficzne Instytutu. Inwentarz belgijskiego dziedzictwa artystycznego), ss. 86—111, 1 il., w jęz. flamandzkim i francuskim.

W kolejnych częściach artykułu autor omawia historię, rolę i zadania archiwów fotograficznych Instytutu. Początki tych archiwów sięgają 1900 r., kiedy stworzono pracownie fotograficzne Królewskich Muzeów Sztuki i Historii w Brukseli. W 1943 r. pracownie te połączono z belgijską służbą dokumentacji zabytków, która istniała od 1920 r. Przed wybuchem drugiej wojny światowej archiwa liczyły 30 tys. negatywów. W latach 1940—1945 wykonano 160 tys. zdjęć, a następne 50 tys. negatywów zakupiono od różnych prywatnych fotografów. W 1948 r. archiwa połączono z laboratorium badań fizykochemicznych zabytków sztuki i utworzono instytucję naukową pod nazwą Archiwa Centralne i Laboratorium (ACL), a w 1957 r. ACL zostało przekształcone w Królewski Instytut Służby Artystycznej (IRPA). W nowym budynku Instytutu oddanym do użytku w 1963 r. archiwa fotograficzne zajmują specjalnie wyposażone pomieszczenia o łącznej powierzchni prawie 2000 m². Do ich zadań należy tworzenie inwentarza fotograficznego dziedzictwa artystycznego Belgii i udostępnianie go. Korzystanie z archiwów ułatwia fototeka i wzeszczonnie opracowany katalog, który umożliwia udzielanie szybkich i kompetentnych konsultacji w zakresie wyboru materiału ilustracyjnego, ikonograficznego i dokumentacyjnego oraz wykonywanie (odpłatne) odbitek z posiadanych negatywów.

P. Van aise, *Jan II van Coninxlo. Het Veelluink van Voorst en de Benedictusluiken van Brussel* (Jan II van Coninxlo — poliptyk z Forest i skrzydła św. Benedykta z Brukseli), ss. 112—154, 19 il., w jęz. flamandzkim i francuskim.

Autor przedstawia studium historyczno-artystyczne poliptyku z podwójną parą skrzydeł, znajdującego się w kościele S-te Denis w Forest. Następnie porównuje obiekt z parą skrzydeł innego poliptyku, przechowywanego w Muzeum Sztuki w Brukseli. W wyniku przeprowadzonej analizy ikonograficznej dochodzi ostatecznie do wniosku, że poliptyk z Forest został stworzony, podobnie jak skrzydła brukselskie, przez Jana II van Coninxlo.

N. Goetghebeur, R. Guislain - Witterman i L. Kockaert, *Etude technique* (Studium technologiczne), ss. 154—176, 10 il., 2 tabl., str. w jęz. flamandzkim.

Artykuł zawiera wyniki badań technologicznych poliptyku z Forest i skrzydeł brukselskich. Badania obejmowały analizę mikroskopową i mikrografię, luminescencję w pozafioletcie, fluorescencję w podczerwieni i mikrochemiczną analizę pigmentów, spoiw i wypełniaczy.

Uzyskane wyniki uwidaczniają znaczne różnice w sposobie wykonania dzieł, zwłaszcza w grubości poszczególnych warstw malatury, rodzajach pigmentów i spoiw. Badania w podczerwieni wskazują jednak na jedną rękę, jeżeli chodzi o rysunek oraz sposób prowadzenia pędzla. Stąd wniosek, że w okresie dzielącym daty powstania obu dzieł nastąpiła ewolucja techniki stosowanej przez artystę. Na zakończenie autorzy stwierdzają, że pozytywne byłoby przedśledzenie pozostałych dzieł Jana II van Coninxlo, co pozwoliłoby na zdefiniowanie ewolucji we wszystkich etapach.

J. P. Asselberghs, *Une broderie florentine du XVe — siècle. Fragment d'un antependium exécuté pour l'ordre de Vallombreuse (?)*. *Essai d'identification iconographique* (Haft francuski z XV wieku. Fragment antependium wykonanego dla zakonu w Vallombreuse (?). Próba identyfikacji ikonograficznej), ss. 177—184, 4 il.

Autor przeprowadza analizę stylistyczną i ikonograficzną delikatnego haftu florenckiego. wym. 313×453 mm, przedstawiającego śmierć lub pogrzeb świętej. Po omówieniu literatury przedmiotu dokonuje porównania haftu z wieloma podobnymi haftami włoskimi, a zwłaszcza z haftami przechowywanymi w muzeach Paryża i Londynu, z katedry w Toledo i opactwa w Cluny. Artykuł kończy się stwierdzeniem, że haft badany znajdujący się w muzeum w Brukseli, wykonany został dla sanktuarium Vallombreuse, podobnie jak haft z Victoria a Albert Museum w Londynie.

N. de Hasque - Godeneue, *Technique et traitement* (Technika i konserwacja), ss. 185—191, 5 il.

Autor rozpatruje technikę wykonania haftu, podłoże, włókna, barwniki, złoto i srebro użyte do pikowania oraz teksturę haftu. Podłoże dwuwarstwowe wykonano z płótna bawełnianego i lnianego, haft wykonano niemi jedwabnymi owijanymi po stronie licowej srebrem i złotem; z barwników zidentyfikowano indygo, rezędę, marzannę, kampsz. Konserwacja haftu polegała na usunięciu zbędnego kleju (za pomocą wody destylowanej i fermentu), oczyszczeniu powierzchni (za pomocą alkoholowego roztworu nadtlenku etylenu) oraz wzmocnieniu haftu przez wymianę osłabionych nici jedwabnych na nowe.

L. Loose, *Contribution de la radiographie* (Udział radiografii), ss. 192—194, str. wszystkich 3 części w jęz. flamandzkim.

Wykonano zdjęcia radiograficzne w powiększeniu ok. 10-krotnym, co pozwoliło na dokładne uwidocznienie w hafcie owinięć złotych i srebrnych na niciach jedwabnych oraz na określenie stanu zachowania owinięć.

M. Sonkes, *Le dessin sous jacent chez les Primitifs Flamands* (Rysunek pod malaturą u „prymitywów flamandzkich”), ss. 195—225, 14 il., str. w jęz. flamandzkim.

Za pomocą fotografii obrazów w promieniach podczerwonych można uwidocznić rysunek artysty wykonany na zaprawie, a następnie zakryty podmalówkami i malaturą. Autor przeprowadza analizę rysunków znajdujących się pod malaturą obrazów Jana van Eycka, Petrusa Christusa, Rogera van der Weydena, Thierry Bouts, Hugona van der Goesa, Hansa Memlinga, Gérarda Davida i Hieronima Boscha. Stwierdza różne sposoby rysowania przez różnych twórców — od maszkicowania konturów (Roger van der Weyden) aż do rozpracowania światłocienia. Jedni artyści detale architektoniczne rysowali np. za pomocą przyborów rysunkowych (Bouts), inni tylko je szkicowali (van der Weyden, Memling). Rysunki te są bardzo pomocne w identyfikacji i atrybucji dzieł „prymitywów flamandzkich”.

A. Ballestre, *Le retable de la Parenté de Sainte Anne d'Auderghem. Note technique*. (Ołtarz Rodziny św. Anny z Auderghem. Uwagi techniczne), ss. 226—234, 7 il., str. w jęz. flamandzkim.

Wyniki studium artystyczno-technicznego jednego z ołtarzy brabanckich ze zbiorów Muzeum Sztuki i Historii w Brukseli; studium wykonane zostało w ramach prac dotyczących konserwacji obiektu.

R. van de Walle, *Toeschrijving aan Francois Walschartz van twee kopieën naar de Sint Rochus van Carlo Saraceni* (Określenie autorstwa Franciszka Walschartza dla dwóch kopii obrazu „Św. Roch”, malowa-

nego przez Carlo Saracenię), ss. 235—246, 5 il., str. w jęz. francuskim.

Kopie, z których jedna przypisywana była Caravaggiemu (ze zbiorów księżąt Ligne), a druga uchodziła za obraz szkoły hiszpańskiej (kościół w Heffen k. Antwerpii), na podstawie badań włókien tkaniny, analizy stylistycznej i danych chronologicznych zidentyfikowano jako prace F. Walschartza.

A. Ballemstrem, P. de Henau i M. Dupas, *Traitement de pierres sculptées contaminées par les sels et controle du dessalement (Konservacja zasolonych rzeźb kamiennych i kontrola odsolenia)*, ss. 247—268, 10 il., 3 tabl., str. w jęz. flamandzkim.

Autorzy podają wyniki badania odsalania za pomocą wielokrotnie powtarzanych okładów ze zmoczonej pulpy papierowej z dodatkiem glinki kaolinowej oraz przez przepuszczanie wody pod ciśnieniem. Rozważają również możliwości odsalania polichromowanych rzeźb kamiennych.

Etude technique de la tapisserie tounaisienne aux XVe et XVIe siècles (Studium techniczne gobelinów z Tournai z XV i XVI wieku). Zawiera następujące artykuły: L. Maschelein-Kleiner i L. Maes, *Les colorants (Barwniki)*, ss. 269—272.

Na podstawie badań mikrochemicznych barwników i zapraw metalicznych prześledzono rozwój techniki farbiarskiej w Tournai w czasie odkrycia Ameryki i wprowadzanie na miejsce barwników tradycyjnych (urzetu, szafranu, rezedy) barwników nowych (koszenili, indyga, kampsesu). Zaprawy zidentyfikowano metodami rentgenografii i dyfraktometrii rentgenowskiej. Stosowano atuny żelazowy, glinowy, chromowy oraz siarczany miedzi, cynku i cyny.

R. Lefève i J. Vynckier, *La texture (Tekstura)*, ss. 272—279, 2 tabl., str. w jęz. flamandzkim.

W kolejnych częściach artykułu omówiono wyniki badań makro- i mikroskopowych włókien, nici i splotów 63 gobelinów; 44 gobeliny pochodziły z XV w., 19 z XVI w. Rozwój tkactwa gobelinów w Tournai przebiegał od tkanin cieńszych (5/4 nici na 1 cm) do grubszych 4 1/2 nici na 1 cm), w przeciwieństwie do innych ośrodków wyrobu gobelinów, gdzie wpływ malarstwa powodował w tym czasie wyrób coraz cieńszych tkanin o ściślejszych splotach.

R. Lefève i J. Vynckier, *Proefbehandeling van nat opgegraven hout met polyethyleenglycol (II) (Próba konserwacji drewna wykopaliskowego za pomocą poliglikolu etylenowego)*, ss. 280—283. 1 il.

Autorzy opisują konserwację drewnianej rzeźby gallo-romańskiej przeprowadzoną za pomocą poliglikolu etylenowego Carbowax 4000 w temp. 50°C sposobem przemiennego nasycania i suszenia. Wymiary rzeźby; 12,5×9,0×4,5 cm; drewno dębowe.

Kroniek 1969 (Kronika 1969), ss. 283—332, w jęz. francuskim i flamandzkim.

Kronika zawiera omówienie najważniejszych prac wykonanych przez poszczególne działy i pracownie Instytutu, a mianowicie: archiwa i pracownie fotograficzne, pracownie konserwacji malarstwa sztalugowego i ściennego, pracownie konserwacji rzeźby polichromowanej, pracownie konserwacji metali, pracownie konserwacji materiałów kamiennych, pracownie konserwacji materiałów organicznych, laboratorium chemiczne, bibliotekę centralną. Zamieszczono informacje o konsultacjach, kolokwjach, kongresach, wystawach, stażach i wyjazdach naukowych, działalności Narodowego Centrum Badania „Prymitywów Flamandzkich” i publikacjach pracowników Instytutu.

Janusz Lehmann

MONUMENTUM. Wyd. ICOMOS. Louvain. Ukazuje się przeciętnie raz w roku.

Tom IX (1973), stron 107, ilustracje

F. Mielke, *Preventive measures in environmental protection (Rola zapobiegania w ochronie środowiska)*, ss. 3—8, 3 il., str. w jęz. francuskim.

Konfrontacja urbanistyki nowoczesnej z tradycyjną występuje wszędzie tam, gdzie dynamiczne siły ośrodków przemysłowych i instytucji usługowych ingerują w historyczną strukturę miast. Jeżeli nie chcemy dopuścić do zagrożenia walorów kulturalnych starych miast i wchłonięcia obiektów zabytkowych i ich zespołów przez nie kontrolowany i nie hamowany rozwój tkanki miejskiej, konieczne jest ustalenie dla jej rozwoju ścisłych granic i wytycznych. Obowiązek ten spoczywa na instytucjach konserwatorskich. Rozwiązanie problemu jest utrudnione przez brak jasno sprecyzowanych metod postępowania i właściwych przepisów prawnych. Przedstawione studium na przykładzie trzech wybranych obiektów z terenu Berlina Zachodniego (kościół Św. Mikołaja na Starym Mieście, zamek Charlottenburg i Berlin Museum) wskazuje możliwości ochrony otoczenia zabytku. Zarówno charakter obiektów, jak i metoda opracowania nie są specyficzne jedynie dla Berlina Zachodniego i mogą służyć jako przykład do wykorzystania w innych miastach.

L. Devlieghe, *Restauration des monuments en Roumanie (Konservacja zabytków w Rumunii)*, ss. 9—14, 11 il., str. w jęz. angielskim.

Relacja z objazdu Rumunii, zorganizowanego przez Dyrekcję Zabytków w Bukareszcie (*Directia Monumentelor Istorice*) w dniach 20.IX—4.X.1971 dla grupy archeologów i architektów z różnych krajów. Zwiedzane obiekty i miasta miały posłużyć do dyskusji — która stanowiła zasadniczy cel spotkania — nad problemami ochrony i metod restauracji zabytków, konserwacji historycznych ośrodków miejskich, zabezpieczania trwałych ruin i przystosowania ich do udostępnienia, ochrony budownictwa ludowego. Uczestnicy mogli stwierdzić staranne przygotowywanie zamierzonych prac konserwatorskich, które w wielu wypadkach poprzedzone są wykopaliskami archeologicznymi. Rumunia nie posiada dotychczas inwentarza zabytków. Będzie to zadanie wieloletnie, którego rezultaty mogą okazać się rewelacją ze względu na bogactwo i walory zabytków tego kraju.

J. Lehmann, *Contribution à l'étude de l'efficacité de la consolidation des pierres (Przyczynek do badań nad skutecznością zabezpieczania kamienia)*, ss. 17—37, 8 tabl., 47 il., str. w jęz. angielskim.

Przedstawienie wyników wieloletnich badań prowadzonych w laboratorium chemicznym Muzeum Narodowego w Poznaniu nad stosowaniem różnych substancji w konserwacji zabytków kamiennych. Omówiono: 1) sposoby zabezpieczania kamieni stosowane od połowy XIX w.; 2) żywice syntetyczne w konserwacji kamienia. Wnioski: a) badania fizykochemiczne pogłębiły znajomość przyczyn niszczenia i metod ochrony kamieni przed szkodliwym wpływem środowiska; b) kryteria oceny skuteczności zabezpieczania zniszczonych kamieni w zabytkach zostały ustalone; mogą one służyć określaniu czynników i mechanizmów niszczenia kamieni zabezpieczanych w przeszłości, pozwalają także przewidzieć trwałość wzmocnienia kamieni zabezpieczanych rozwiązaniami żywic syntetycznych; c) określone zostały parametry charakterystyczne dla różnych przypadków zniszczenia i różnych metod zabezpieczenia z zastosowaniem żywic syntetycznych.

J. M. Fitch, *Environmental aspects of the preservation of historic urban areas (Zabezpieczenie historycznych ośrodków miejskich w aspekcie ochrony środowiska)*, ss. 39—59, 40 il., str. w jęz. francuskim.